

Talet om informationskompetens:
Implikationer för relationen mellan bibliotekarier
och användare

David Kjellin och Tobias Pernler

Paper presenterat vid konferensen

Mötesplats inför framtiden
ARBETSLIV • UTBILDNING • FORSKNING

14–15 oktober 2009 i Borås



BORÅS STAD

Stadsbiblioteket



HÖGSKOLAN I BORÅS
Institutionen Bibliotekshögskolan

Inledning

Informationskompetens framställs i många sammanhang som viktig i dagens informationsintensiva samhälle. Informationskompetens är dock inte ett enhetligt, väl definierat begrepp, utan används med olika innebörd i olika sammanhang. Detta gör också litteraturöversikter över ämnet klart genom att peka på den rad av innebörder och terminologier som använts och används (se t.ex. Bawden, 2001). Oavsett hur man definierar informationskompetens tycks det dock förhålla sig på så vis att bibliotekarieprofessionen anser sig ha något att tillföra användaren för att göra denne mer informationskompetent, och på så vis bland annat öka förutsättningarna för användarens möjligheter till demokratiskt deltagande i samhället (se t.ex. Pawley 2003, s. 422). Men att bibliotekarierna ger sig själv definitionsrätten över vad det innebär att vara informationskompetent kan också förstås som ett maktförhållande mellan bibliotekarier och användare.

Förekomsten av en debatt kring de skiftande definitionerna av informationskompetens kan ses som ett uttryck för en diskursiv kamp, där olika grupper utifrån olika utgångspunkter, och med olika intressen, försöker få sin definition av begreppet erkänd som den legitima. Det är rimligt att tänka sig att de olika sätt på vilket det talas om informationskompetens, och den diskursiva kamp som det innebär, kan medföra olika konsekvenser för bibliotekens användare.

Inom biblioteks- och informationsvetenskapen har det sedan 70-talet funnits en stark tendens att i forskningen fokusera mer på det som kan kallas för ett användarorienterat perspektiv, i motsats mot det tidigare dominerande systemperspektivet (Case 2002, s. 6). Det kan ses som en förändrad maktbalans, från föreställningar om att användare ska anpassas efter informationssystem eller teorier om vilken effekt information har på människor, till ett omvänt förhållningssätt, där systemet snarare ska utvecklas och anpassas för att motsvara användarnas erfarenheter och egenupplevda behov och krav. Kimmo Tuominen (1997) har emellertid påvisat att det finns en ojämn maktrelation mellan användare och bibliotekarie även i resonemangen i en så klassisk användarorienterad skrift som Carol Collier Kuhlthaus *Seeking meaning* från 1993. Även om Kuhlthaus processorienterade modell sägs vara användarorienterad, så ser Tuominen i hennes resonemang ett tydligt inslag av att användaren ska lära sig att biblioteket, systemet, är nödvändigt. Användaren måste lära sig att acceptera ett visst mått av intervention snarare än att bli en självständig, självgående informationsökare. Bibliotekarien är den som slutgiltigt definierar hur sökprocessen ska gå till.

Det verkar rimligt att anta att en maktrelation mellan bibliotekarie och användare kan skönjas även när det gäller undervisning som har informationskompetens som mål, och vårt syfte med den magisteruppsats som ligger till grund för denna artikel var att undersöka hur talet om informationskompetens bland högskolebibliotekarier påverkar relationen mellan användare och bibliotekarier. Med ett diskursanalytiskt angreppssätt undersökte vi artiklar om informationskompetens, skrivna av svenska högskolebibliotekarier¹, utifrån följande frågeställningar:

¹ Informationskompetens är på det hela taget vanligare i sammanhang som rör högre utbildning än i sammanhang som rör grundutbildning (se t.ex. Corall 2008 s. 26f.). En avgränsning till högskolesammanhang tedde sig därför som rimlig vid urvalet av analysexterna.

- Hur konstitueras informationskompetens?

Olika sätt att karaktärisera och tala om informationskompetens kan medföra olika möjligheter och begränsningar, både vad gäller synen på dem som ska bli informationskompetenta, samt synen på dem som ska bidra till/möjliggöra att informationskompetens utvecklas.

- Hur konstitueras användarna?

Begreppet användare ger vi en vid innebörd. Vi använder det som en samlingsbeteckning för alla grupper som i vårt empiriska material omtalas som de som ska utveckla informationskompetens och som därigenom ses som, åtminstone potentiellt, föremål för insatser från biblioteket och bibliotekarierna.

- Hur konstitueras bibliotekarierna?

I utforskandet av hur bibliotekarierna konstitueras innefattar vi också hur biblioteket och dess verksamhet omtalas, två saker som i mångt och mycket kan ses som sammanhängande; beskrivs till exempel biblioteket som en undervisande institution får detta även effekter på hur bibliotekariernas roll kan beskrivas.

Att vi har valt att studera hur användarna och bibliotekarierna konstitueras var för sig i stället för att undersöka hur relationen rent ut beskrivs förtjänar en kommentar. Man skulle kunna tycka att det vore naturligt att undersöka vad som faktiskt sägs rent ut om relationen. Som Tuominen (1997) visar kan det emellertid vara så att det finns implikationer för relationen som inte går att se direkt i hur en företeelse beskrivs. Att undersöka vilka positioner som de olika aktörerna (bibliotekarier och användare) ges, menar vi också är ett sätt att komma åt relationen dem emellan. Rom Harré och Luk van Langenhoves beskriver i *Positioning theory: moral contexts of intentional action* (1999) hur man genom att tillskriva sig själv och andra olika positioner avgränsar handlingsutrymmet och rätten att bidra till diskussioner inom det område som avhandlas. Denna positionering ska i grunden förstås som relationell. Till exempel krävs det för att man ska kunna positionera sig själv som mäktig, att andra positioneras som maktlösa (Harré & van Langenhove 1999, s. 1f.). För vår del innebär det att vi anser att man kan uttolka relationen mellan bibliotekarier och användare genom att undersöka hur de konstitueras var för sig.

Litteraturgenomgång

I litteraturen som behandlar informationskompetens tycker vi oss kunna urskilja i huvudsak fyra huvudlinjer, varav vi skulle vilja kalla de tre första för ett färdighetsbaserat perspektiv, ett fenomenografiskt perspektiv och ett sociokulturellt perspektiv. Det fjärde perspektivet, som framträtt först i litteratur från senare år och som enligt vår mening revitaliserat ämnet, har vi valt att kalla för ett kritiskt perspektiv.

Det färdighetsbaserade perspektivet präglas av en syn på informationskompetens som en slags kunskap som går att mäta. Detta har tagit sig uttryck i modeller och standarder, som brittiska SCONULS² sjupearmmodell och amerikanska ACRLs³ *Information literacy competency standards for higher education*

² Society of College, National and University Libraries, en sammanslutning bestående av bland annat alla universitet i Storbritannien och Irland.

³ Association of College and Research Libraries, en avdelning av American Library Association.

Det fenomenografiska perspektivet baserar sig på empiriska undersökningar av hur människor erfar informationskompetens. Den studie som kanske mer än någon annan förknippas med det fenomenografiska perspektivet är australiensiska Christine Bruces *Seven faces of information literacy* (1997), i vilken hon presenterar olika sätt på vilka lärare och bibliotekarier inom högre utbildning uppfattar informationskompetens.

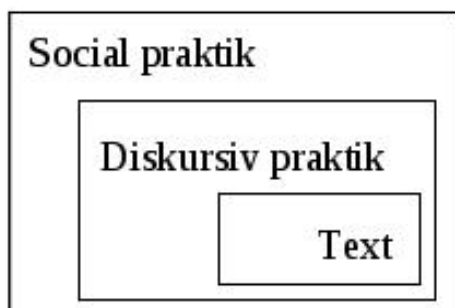
Det tredje perspektivet på informationskompetens innebär en vidgning jämfört med de perspektiv som presenterats ovan, genom att det betonar de sociala och kulturella villkoren vid utvecklandet av informationskompetens. En företrädare för detta perspektiv är Annemaree Lloyd, som beskriver en informationskompetent person som någon som har kännedom om vilken information som finns i ett "landskap", ett sammanhang, en kontext, och som kan skapa mening genom att interagera med denna information. (Lloyd 2006, s. 570). De exakta färdigheter som krävs för detta skiljer sig åt från landskap till landskap.

Flera av de författare som förespråkar ett förhållningssätt till informationskompetens som kan placeras in under det sociokulturella perspektivet har också en utpräglat kritisk inställning till de underliggande antaganden som de anser att begreppet enligt det färdighetsbaserade perspektivet rymmer. Förutom att de ifrågasätter själva nyttan av en standardiserad uppsättning färdigheter belyser de olika inbyggda maktrelationer och maktintressen som finns inbäddade i samhället, inte minst i de utbildningsinstitutioner som ska bidra till en utbredd informationskompetens. Genom sina alternativa synsätt vill författarna lyfta fram informationskompetensen som ett medel för att blottlägga dessa maktstrukturer (se t.ex. Kapitzke 2003a, Elmborg 2006, Andersen 2006). En intressant representant för det kritiska perspektivet har vi funnit i Christine Pawley, som i sin artikel *Information literacy: a contradictory coupling* (2003) argumenterar för att det i informationskompetens, såväl dess diskurs som dess praktik, finns en inneboende motsättning. Denna motsättning kan i generella ordalag uttryckas som en konflikt mellan å ena sidan bibliotekariers syn på informationskompetens som någonting som ökar alla medborgarnas demokratiska deltagande i samhället, ett slags bemyndigande (empowerment), och å andra sidan ansträngningar från bibliotekens sida att öka sitt inflytande över kvalitetskontroll av information. Det senare tar sig uttryck bland annat genom det språkbruk som används inom fältet och som influerat även sättet att ladda informationskompetens med innebörd. Det är, menar Pawley, ett tekno-organisatoriskt språkbruk som betonar bland annat effektivitet och hierarkiska system där auktoriteter avgör vad som räknas som kunskap (2003, s. 426).

Det handlar alltså om en konflikt mellan frihet och kontroll, mellan det frigörande och det begränsande. Konflikten, menar Pawley, är oundviklig. Den går alltså inte att på ett tillfredsställande sätt lösa, men så länge inte någon sida helt får överhanden kan motsättningen ses som kreativ (Pawley 2003, s. 425 & s. 448). Även om visionen ofta är att informationskompetens ska ha en frigörande och demokratiserande inverkan på allmänhetens delaktighet i samhället så menar alltså Pawley att det organisatoriska språkbruket inom biblioteks- och informationsvetenskap motverkar detta syfte genom att framhäva tekniska och administrativa frågor. Genom en begränsning till ett instrumentellt medel-ändamåls-tänkande kommer värderingarna bakom verksamheten i skymundan.

Teori och metod

Som teoretisk utgångspunkt har vi använt oss av Norman Faircloughs kritiska diskursanalys. Fairclough är något tvetydig i sin användning av begreppet diskurs och använder det med flera olika innebörder; i denna artikel använder vi definitionen av diskurs som ett sätt att beteckna kunskap konstruerad från ett visst perspektiv (Fairclough 1992 s.128; Fairclough 1995, s. 135). Det kan till exempel vara en tekno-organisatorisk diskurs som används för att organisera bibliotekets verksamhet. Ett begrepp av central betydelse är diskursiv händelse, som är vad som analyseras med hjälp av diskursanalys. Text, till exempel en artikel, är en produkt av den diskursiva händelsen (Fairclough 1992, s. 10; Fairclough 1995, s. 135). Vid diskursanalys urskiljer Fairclough tre dimensioner som alla hänger samman och påverkar varandra, men som han menar kräver olika analysverktyg: text, diskursiv praktik, social praktik (1992, s. 71ff.).



Figur 1. Den kritiska diskursanalysens tre dimensioner (efter Fairclough 1992, s. 73).

Analysen av den innersta dimensionen, texten, koncentrerar sig på de formella drag som konstruerar diskurser lingvistiskt. Analysen av textdimensionen i modellen har vi gjort genom att se hur användandet av transitivitet, nominalisering, modalitet, ordval, ordmening, och metafor bidrar till att konstituera informationskompetens, bibliotekariers och användare.

Den diskursiva praktiken innefattar hur avsändare och mottagare bygger på existerande diskurstyper för att producera och konsumera en text. Den diskursiva praktiken analyseras i föreliggande studie genom att vi studerat manifest intertextualitet (exempelvis genom referenser till texter från olika pedagogiska teorier) och premisser (exempelvis idéer om informationsmiljön) i texterna. Fairclough menar att diskursiva praktiker bidrar till att skapa och upprätthålla maktförhållanden mellan olika sociala grupper, maktförhållanden som är ojämlika. (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 69 & s. 79f.; jfr Fairclough 1992, s. 67). Dessa effekter ser den kritiska diskursanalysen som ideologiska (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 69 & s. 79f.). När en diskursiv förändring äger rum, exempelvis genom att ett nytt pedagogiskt perspektiv anläggs, påverkas de existerande maktrelationerna. Det är därför, menar vi, mycket viktigt att kritiskt granska hur diskursiva konstruktioner främjar olika sociala gruppers intressen, exempelvis bibliotekariers, och tydliggöra hur till synes neutrala påståenden är färgade av ideologiska antaganden.

Analysen av den tredje nivån i Faircloughs modell, det vill säga den sociala praktiken, fokuserar på det bredare sammanhang som den diskursiva händelsen är en del av, och innefattar även icke-diskursiva inslag. Hur genomgripande beskrivning och teoretisering av

den sociala praktiken som behövs varierar med en studies omfång. I en mindre studie, som föreliggande, krävs enligt Fairclough en mindre omfattande redogörelse:

... a general account of the institution and the society in terms of social groupings and relationships may provide enough of a social matrix for the discourse.
(Fairclough 1989,
s. 138)

Den sociala nivån utgör i denna uppsats en kontext till den analys vi gör på text- respektive diskursiv praktikinivå och tjänar till att förklara vissa företeelser i den diskursiva praktiken. Vi använder oss av två rapporter för att beskriva den sociala praktiken. *Den första uppgiften: Högskolebiblioteket som utbildningsinstitution och lärande miljö* är författad 2001 av Göran Gellerstam. Den andra texten är ”*Someone else’s job*”: *Måluppfyllelse av 1 kap. §9 högskolelagen avseende studenters informationskompetens*, skriven år 2005 av Birgitta Hansson och Olle Rimsten. Tillsammans ger de två rapporterna en bild av den utveckling som skett för högskolebibliotekens del från 90-talet fram till 2005, och som medverkat till att göra informationskompetens till ett centralt diskussionsämne.

Analys och resultat

De texter som ligger till grund för analysen är följande:

- *Informationskompetens: ett centralt mål för den högre utbildningen* av Agneta Lantz, presenterad vid konferensen Informationskompetens och användarutbildning 1996 vid Linköpings universitet.
- *Design for information literacy* av Ola Pilerot och Viktor Hiort af Ornäs, presenterad vid konferensen Creating Knowledge IV år 2006. Artikeln diskuterar informationskompetens i anslutning till en kurs i designmetodologi given för designingenjörer.
- *Constructive alignment – en tankemodell för undervisning i informationskompetens* av Henrik Schmidt, bibliotekarie på Karolinska Institutets Universitetsbibliotek (KIB). Artikeln publicerades i Infotrend 62 (2) 2007. Artikeln diskuterar en kurs i informationskompetens som KIB gett för forskarstudenter vid Nationella skolan för Vård och Omsorg (NFVO).
- *Information literacy at a distance: collaboration between a university library and two public libraries* av Ola Pilerot, presenterad vid konferensen eLit 2003. Artikeln diskuterar en distanskurs i informationskompetens som givits i samarbete mellan ett universitetsbibliotek och två folkbibliotek.

Analystexterna har tilldelats nummer från I–IV enligt ordningen ovan. Alla hänvisningar till texten anges hädanefter med den romerska siffran samt angivande av sidnummer. Att vi inte använder författarnas namn är för att vi, i enlighet med vårt diskursanalytiska angreppssätt, inte intresserar oss för texterna som uttryck för subjektiva åsikter. Det som är av intresse att belysa hur mening konstrueras diskursivt i texterna.

Analysen av artiklarna visar att det inte förekommer några entydiga svar på våra frågeställningar; det förekommer en diskrepans mellan texterna och, kanske än mer intressant, även inom de enskilda artiklarna med avseende på hur informationskompetens, användarna och bibliotekarierna konstitueras. Alla varianter är inte representerade i varje text men det är inte heller frekvensen utan förekomsten i sig som är intressant (och framförallt de

konsekvenser som det kan få för relationen mellan bibliotekarier och användare – detta återkommer vi till i diskussionen).

Här presenteras resultatet från analysen som svar på våra frågeställningar tillsammans med enstaka exempel ur texterna för att belysa hur ett visst konstituerande kan ta sig uttryck.

Hur konstitueras informationskompetens?

Ett sätt som informationskompetens konstitueras på är som en kunskap som syftar till att lösa problem och som något generellt överförbart mellan olika sammanhang. Kunskapen består i att ”kunna navigera på kunskapens ocean så att man ur den kolossala informationsmängden kan hitta den specifika pusselbit som kan hjälpa till att lösa ett problem i en viss situation” (I, s. 2). Denna beskrivning innehåller flera intressanta metaforer. Att betrakta informationen som en pusselbit bidrar till att förstärka information som ett ting. Det antyder också ett statistiskt förhållande mellan problem och problemets lösning. I ett pussel passar varje bit bara på en plats. Det gäller alltså att hitta rätt pusselbit, och vad som är rätt bestäms inte av den som lägger pusslet. Att det är en generellt överförbar kunskap framgår bland annat genom referenser till ALAs definition av begreppet (I, s. 2).

Som kontrast förekommer en syn på Informationskompetens som något som inte är en gång för alla givet, utan som något som skiljer sig åt mellan olika kontexter och beror på individuella förhållningssätt. Det fenomenografiska perspektivet på informationskompetens framkommer genom manifest intertextualitet bestående av referenser till Christine Bruce. Exempelvis tar det sig uttryck i följande stycke:

One of the central thoughts behind the course is that information literacy is not something can be gained once and for all, but a set of dynamic skills or abilities, that is very complex by nature and that is to some extent continually changing over time, depending on the needs of the individual or the context: it's a journey rather than a goal in itself. The phenomenon information literacy can be viewed differently depending on who the viewer is; or one can even claim, which has already been done (Bruce, 2001) [referens i original], that *Information literacy = the sum of the different ways it is experienced* (IV, s. 5)

Informationskompetens presenteras också som något kontextbundet, t.ex. när det talas om det som ”a natural part of design work in the context of the design process. To get the students' attention we wanted to present them with information literacy not as a separate subject but as a *tool* for their design work.” (II, s. 10). Ordet ”design work” i kombination med ”tools” pekar på att den informationskompetens det talas om i texten betraktas som ett verktyg som har ett specifikt användningsområde, i det här fallet den fortsatta utbildning och de aktiviteter som ingår i den, att designa produkter, men det pekar också framåt mot det framtida yrkeslivet som designingenjör.

Ett annat återkommande sätt som informationskompetens konstitueras på är som något som leder till ökad effektivitet och sparar resurser. Analysen visar att kraven på effektivitet och resursbesparing kan ha sitt ursprung i en idé om att den högre utbildningen skall svara mot arbetsmarknadens krav. När till exempel integrationen av informationskompetens som ett mål för den högre utbildningen diskuteras i en av texterna, kopplas det samman med krav från samhällets sida att utbildningen ska svara mot arbetsmarknadens krav och samhällsliga krav på kvalitet och effektivitet:

Från samhällets sida betonas behovet av en högre utbildning som svarar mot den framtida arbetsmarknadens växande krav på förnyelseförmåga och flexibilitet i en alltmer internationaliserad värld med accelererande kunskapstillväxt. (I, s. 3)

De samhälleliga kraven uppmärksammas också genom referenser till statliga utredningar på utbildningsområdet (I, s. 3). Talet om informationskompetens för individens livslånga lärande hamnar då i en särskild dager – det blir ett sätt att möta krav som faktiskt ställts av aktörer, aktörer som rimligen har intressen för att framställa sina krav och som inte nödvändigtvis är att betrakta som neutrala eller allmängiltiga.

Genomgående finns tekno-organisatoriska influenser som tar sig uttryck exempelvis i synen på hur man ska tänka kring just kvalitet.

Insuring quality of information may to some extent be done in advance, for instance by limiting searches to more or less reliable sources. (II, s. 11f.)

Orden ”in advance” pekar på att det finns kvalitetskriterier som i förväg är fastslagna med vars hjälp det går att bedöma kvalitet på information. Ett sätt som kvaliteten kan garanteras på är genom att använda sig av ”more or less reliable sources”. Genom att beskriva en källas trovärdighet som något som kan avgöras i förväg, framhävs meningspotentialen i ”quality” som något till viss del normativt. Dessa iakttagelser sammantaget skulle kunna förstås som en influens från ett tekno-organisatoriskt synsätt.

Hur konstitueras användarna?

Ett sätt som användarna konstitueras på är som några som skall utveckla ett eget förhållningssätt till informationskompetens. De beskrivs som reflekterande, analyserande och utforskande. Användarna konstitueras som medskapande i undervisningssituationen. Med återkommande begrepp som ”det egna lärandet” och ”det egna kunskapandet” förstärks detta fokus på den lärande individen, och bilden av den ideala lärandeaktiviteten är att den ”lyfter fram det egna prövandet, analyserandet och reflekterandet” (III, s. 49). Det konstrueras också bilden av en aktiv, medskapande användare. Själva lärandet, i det här fallet gällande informationskompetens, tillskrivs också kvalitativa aspekter, genom att det är analys och reflekterande som är idealet. I texten betonas också att kursdeltagarna ska involveras och aktiveras i lärandeaktiviteterna (III, s. 52), och att en dialog, såväl mellan studenter som mellan studenter och lärare eftersträvades.

I kontrast till detta konstitueras användarna också som passiva mottagare av ett kunskapsinnehåll som bibliotekarierna förmedlar. Det märks bland annat genom att just bibliotekarierna tillskrivs handlingsutrymme i rollen som är experter och lärare – det är de som har ansvaret såväl som möjligheten att åstadkomma informationskompetens hos användarna. Detta understryks bland annat i följande meningar:

Den stora frågan blir då: Hur kan vi utveckla en allmänt utbredd informationskompetens i samhället? (I, s. 3)

Jag skulle vilja förse varje person med nödvändiga redskap för att kunna hantera informationsflödena för ett livslångt lärande. (I, s. 8)

Vi bibliotekarier har en stor och ansvarsfull uppgift att fylla för att åstadkomma en allmänt utbredd informationskompetens i samhället! (I, s. 8)

Verben ”åstadkomma”, ”förse” och ”utveckla”, i kombination med modaliteten i meningarna, pekar på att det är hos just bibliotekarierna som det huvudsakliga handlingsutrymmet står att finna.

Även i beskrivningen av det som möjliggör detta åstadkommande och utvecklande, nämligen användarutbildningen, är det snarast bibliotekarierna som, om än indirekt, framstår som agenter som verkar på användarna, snarare än att ”deltagarna” själva är med och skapar:

Den övergripande målsättningen är inte bara att ”öppna nyckeln” till bibliotekets resurser, utan i lika hög grad skapa en basberedskap hos deltagarna att hålla sig á jour med utvecklingen inom olika områden, det vill säga att utveckla en grundkompetens i konsten att söka information. (I, s. 5)

Hur konstitueras bibliotekarierna?

Ett sätt som bibliotekarierna konstitueras på är, som nämnts ovan, som experter. De konstitueras som några som har kunskaper som kan underlätta för användarens informationsanvändning och därför bör intervensera i den samma. Det är bibliotekarien som känner ett större sammanhang var informationen kan ingå och det är de som har en förståelse av vad som är kvalitativ information. Lärarens utmaning är att ”förklara (att göra synligt) de mönster i vilka den nya informationen kan ingå. Mönstren, principerna, den grundläggande förståelsen är sedan den verkligt nyttiga kunskapen” (III, s. 49). Dessutom anges att ”[I]ärändemålen, undervisningsinnehållet, lärandeaktiviteterna och examinationen syftade till att stimulera – och förmedla [vår kursivering] – en förståelse för principerna när det gäller informationsanvändning” (III, s. 54). Att det är kursen i sig som ska förmedla en förståelse kan tyckas vara ett konstigt uttryck, genom att det döljer deltagarna i processen. En förståelse måste innehas av någon, och den förståelse som kan förmedlas är i detta fall den som bibliotekarien/läraren besitter. Detta kan ses som en förstärkning av lärarens expertroll.

Det finns också inslag i texterna av förespråkande av biblioteket och bibliotekslika företeelser (t.ex. delar av den osynliga webben som organiseras enligt bibliotekslika principer). Det kan åtminstone delvis ses som ett uttryck för en klassisk syn på organisering av information som något i grunden gott och oproblematiskt, något som riskerar att begränsar studenterna om det innebär att de okritiskt knyts tättare till biblioteket och de värderingar som genomsyrar det.

I kontrast till detta konstitueras bibliotekarien som någon som ska få eleverna att utveckla ett kritiskt förhållningssätt kring informationskompetensen. Det finns en strävan att betona bibliotekarien som någon som skapar möjligheter, och någon som presenterar alternativ för studenterna, snarare än någon som föreskriver och föreläser.

We want to present students with approaches and examples of sources but also encourage discussions and experiences that lead to collective reflection. (II, s. 9)

Our vision is to enable students to become information literate designers. (II, s. 5)

... make them explore different information sources available to them. (II, s. 14)

Ordvalen "encourage", "discussions", "collective reflection", "explore" och "enable" pekar på bibliotekariens roll som någon som möjliggör och skapar förutsättningar för lärandesituationen snarare än styr den och där studenterna i högre grad involveras i undervisningen. Att gemensam reflektion betonas kan kopplas till idéer från ett sociokulturellt synsätt och något som ytterligare förstärker denna koppling är den manifesta intertextualiteten, i form av en referens till den sociokulturellt orienterade pedagogikforskaren Roger Säljö (II, s. 3). Bibliotekarien konstitueras som någon vars pedagogiska uppgift det är att organisera lärandeaktiviteter eller någon vars uppgift det är att skapa situationer där det är möjligt att lära. Bibliotekariernas framställs också som någon som ska hjälpa användarna att bredda eller förändra sina erfarenheter.

En annan linje är att bibliotekarien konstitueras som bedömare av informationskompetenta användare och biblioteket som en institution och pedagogisk resurs jämbördig andra institutioner på högskolan. Biblioteket framhävs i sin roll som en "utbildande institution helt jämbördig med de andra institutionerna"(III, s. 47). Detta är en tydlig identitetspositionering, och en förändring av traditionella roller inom högskolevärlden: "Man överskrider den etablerade indelningen mellan universitetens huvud- och stödverksamhet" (III, s. 55).

Men positioneringen gentemot andra institutioner får också konsekvenser för bibliotekariernas roll. Det tar sig för bibliotekariens del bland annat uttryck i att de ska bedöma och dela ut poäng. Gällande biblioteket som utbildningsinstitution uttrycks i en av artiklarna en viss ambivalens, markerat genom ett antal frågor som lämnas hängande i luften:

Men vill vi som undervisar i informationskompetens det? Har vi pedagogisk kompetens nog? Och vill ledningen för biblioteken och universiteten det? (III, s. 55)

Sett i ljuset av de premisser som artikeln bygger på framstår detta emellertid snarast som retoriska frågor. Grundantagandet är att det är bra med kurser med examinerande inslag:

Många är de sammanhang där KIBs undervisning inte examineras, utan ses som ett mer eller mindre fristående komplement till den egentliga kursen. Detta berövar bibliotekets undervisning ett viktigt verktyg i lärandeprocessen. (III, s. 47)

Diskussion

Analysen pekar på att det finns motsättningar i hur informationskompetens, användare och bibliotekarier konstitueras. Hur man kan förstå dessa motsättningar, samt vilka konsekvenser dessa olika konstitueranden kan få för relationen mellan användare och bibliotekarie diskuterar vi i det följande utifrån tre olika aspekter – dels utifrån vad informationskompetens anses vara och vad användarna ska lära sig, dels utifrån hur detta lärande ska gå till, och dels utifrån motiveringarna till att undervisning i informationskompetens anses viktigt och nödvändigt.

Vad är informationskompetens och vad ska användarna lära sig?

När vi betraktar relationen mellan användarna och bibliotekarien i ljuset av frågan om vad användarna ska lära sig är det framförallt hur influenser från en tekno-organisatorisk respektive en demokratiserande diskurs påverkar relationen. Informationskompetens beskrivet

utifrån den tekno-organisatoriska diskursen handlar om att kunna manipulera information som ting med hjälp av olika procedurer, såsom klassifikation och indexering. Det är inte så mycket procedurerna för informationshanteringen som själva förutsättningen för dem, nämligen förtingligandet av informationen, som riskerar att skapa en obalans i relationen mellan bibliotekarier. Genom att beskriva information som ting kan biblioteket framställas som en tillhandahållare av oproblematiska verktyg för att hantera detta ting, när de tekno-organisatoriska procedurerna i själva verket bidrar till att dölja att informationen alltid är präglad av de sociala förhållanden under vilken den produceras (Pawley 2003, s. 432f.).

Att beskriva information som en pusselbit är en tydlig influens från en tekno-organisatorisk diskurs. Analysen visar att det inte dock inte är enbart information som förtingligas, utan också kunskap. Detta sker på bekostnad av användarnas möjligheter till egen kunskapsbildning – de reduceras till konsumenter och deras möjligheter som aktiva kunskapsproducenter minskar (jfr Pawley 2003, s. 430). I analysen påvisar vi också att när internet beskrivs som informationskälla placeras fokus på de mer bibliotekslika företeelserna av webben, vilket framhäver och möjliggör tekno-organisatoriska informationssökningsstrategier på bekostnad av användarnas egna strategier. I bakgrunden av det ligger också antagande om information som ting.

Konsekvensen av den tekno-organisatoriska diskursen för relationen mellan användare och bibliotekarier blir att användarna inte kan hävda alternativa sätt att hantera information på, eftersom tinget konstitueras som att det objektivt sett är på ett visst sätt – ett sätt som biblioteket har möjlighet att kontrollera. Bibliotekarien tillskrivs rollen som expert och användaren den som lekman. Bibliotekarien får på så vis en betydande maktposition i förhållande till användaren. När kunskapens sociala natur hamnar i skymundan finns dessutom en risk att de dominerande sociala strukturerna i samhället okritiskt reproduceras.

Den demokratiserande diskursen visar på en större elasticitet och möjlighet i vad och hur informationskompetens kan innebära och vara. Det handlar framförallt om att den undervisning som bedrivs med informationskompetens som mål kontextualiseras. I analysen pekar vi på hur ambitionen att presentera informationskompetens som någonting nyttigt för designprocessen innebär en betydande kontextualisering, vilket också avspeglar sig i undervisningens upplägg. Användarna binds inte primärt till biblioteket, utan till designkontexten, vilket kan verka för att skapa en mer jämbördig relation mellan användare och bibliotekarie genom att användaren kan hävda alternativa sätt för informationshantering.

När målsättningen med undervisningen är att användarna ska utveckla ett eget reflekterande förhållningssätt till informationskompetens är det också en influens från en demokratiserande diskurs. Informationskompetens kan därmed förstås som någonting delvis kvalitativt och förhållningssättet ger en grund för en mer jämbördig relation mellan användare och bibliotekarier, genom att användaren engageras som medskapande också av innehållet i begreppet.

Hur ska lärandet gå till?

När det gäller frågan om hur användarna ska utveckla informationskompetens visar analysen att det finns tydliga inslag av att framställa användarna som aktiva medskapare i läroprocessen. Undervisningen framställs i olika utsträckning som att den ska utgå ifrån användarnas förutsättningar och behov. Detta sätta att tala om såväl användare som

bibliotekarier kan anses vara härrörande från en användarorienterad pedagogisk diskurs. I vissa fall tycks dock användarnas möjlighet till engagemang snarast uppstå genom att bibliotekarien drar sig tillbaka och låter användarna på egen hand bekanta sig med de informationstekniska hjälpmedlen. Så länge de yttre förutsättningarna är de rätta förväntas användarna på egen hand bli informationskompetenta och blir de inte det så är det beroende av faktorer som ligger utanför bibliotekariernas kontroll. De generellt tillämpbara teknikerna som bibliotekarierna i egenskap av lärare kan tillhandahålla skapar således en distans mellan dem och användarna.

När fokus i stället placeras på användarnas eget reflekterande och de tillåts frångå föreslagna strukturer, och det samtidigt talas om bibliotekariens roll i termer av att möjliggöra för att studenter ska kunna bli informationskompetenta, pekar detta på att utvecklandet informationskompetens i högre grad är en gemensam arbetsinsats, där användare och bibliotekarier blir samarbetspartners. Relationen mellan användare och bibliotekarier framstår som mer jämlik, såtillvida att det finns en dynamik i själva lärosituationen. Användarna tillerkänns en viktig medskapande roll i själva lärandet, och av bibliotekarien krävs en flexibilitet och öppenhet för anpassning efter situation och individ.

Emellertid finns också parallellt med denna dynamiska situation inslag av att bibliotekarien besitter en expertkompetens eller kännedom om förhållanden som användarna förväntas tillgodogöra sig utan att det lyfts fram något behov av kritiskt förhållningssätt eller egen reflektion. Detta kan verka motsägelsefullt. Ett sätt att förstå detta ges emellertid om man beaktar att detta inslag är som tydligast när bibliotekariens roll som lärare hävdas gentemot högskolans övriga institutioner, och när nödvändigheten av att få ett erkännande som jämbördig pedagogisk resurs artikuleras. Sätter man detta i ljuset av den sociala praktiken framkommer det att bibliotekens utbildningsansvar ofta är självpåtaget och att det inte sällan föreligger bristande förståelse från lärarkollegiet och högskolans ledning för vad bibliotekarierna har för kompetens (Gellerstam 2001, s. 30f.; Hansson & Rimsten 2005, s. 124ff.). Hävdandet av bibliotekariernas expertis framstår därmed som ett medel i en intern kamp kring bibliotekets plats inom högskolans verksamhet. Den asymmetriska relationen som skapas till användarna kan då förstås som något av en biprodukt i denna kamp om institutionellt erkännande, och det motsättningsfulla i relation till de uttalade pedagogiska ambitionerna med stort inslag av eget reflekterande från studenternas sida blir begripligt.

Varför undervisning i informationskompetens?

Vad gäller varför användarna ska bli informationskompetenta kan två huvudlinjer spåras i analysresultaten. Den första handlar om att informationskompetens behövs på grund av krav från arbetsmarknad och samhälle. Detta sätt att resonera betonar de krav som samhället ställer på hur individen skall fungera som effektiv arbetskraft. Att vara effektiv och kostnadsbesparande framställs som väsentligt för användarens fortsatta karriär. Betoningen av det livslånga lärandet kan också hänföras till krav från omgivningen. Dessa krav från arbetsmarknad och samhälle problematiseras inte och de framställs på ett sätt som får dem att verka självklara. Detta leder till att användaren får mindre möjlighet att ifrågasätta dessa påståenden och bibliotekarien framstår som någon som sitter inne med sanningar om hur världen ser ut, när dessa påståenden i själva verket bidrar till att okritiskt reproducera vissa strukturer. Bibliotekarien tillskrivs i någon mån rollen som verkställare av krav som egentligen inte är bibliotekariens egna, utan är formulerade av det omgivande samhället och arbetsmarknaden. Genom att agera på detta sätt blir bibliotekarien någon som riskerar att oreflekerat vidmakthålla kapitalistiska grundstrukturer och biblioteket blir en tillhandahållare

av en effektiv och resursbesparande arbetskraft. Antagandet att användarutbildning med informationskompetens som mål kommer leda till effektivitet och ekonomisk vinst i arbetslivet är en koppling som Kapitzke menar är problematisk och förenklad (Kapitzke 2003a, s. 56). En anledning till att det skulle kunna vara problematiskt är att informationskompetens är komplext och genomsyrat av sociokulturella och kontextuella förutsättningar, varför det inte går att hävda att undervisning med informationskompetens som mål kan leda till några universellt tillämpbara läranderesultat (Kapitzke 2003a, s. 60) och därmed inte heller nödvändigtvis till en effektivare arbetskraft. Detta i sig motsäger dock inte att det kan vara så att användarna, på en individuell nivå, kan uppleva det som önskvärt att bli mer effektiva, speciellt om det är de krav som de upplever ställs på dem från arbetsmarknaden. Frågan blir om bibliotekarien verkligen kan leverera vad de utlovar, eller om det ens, mot bakgrund av de demokratiserande ambitioner som enligt Pawley (2003, s. 426) ofta ligger till grund för diskussionen kring behovet av informationskompetens, är önskvärt att målsättningen bör vara att förse arbetsmarknaden med effektiv arbetskraft.

Den andra linjen framställer utbildning för utvecklande av informationskompetens som ett sätt att få användarna att använda sig av bibliotekets resurser. Biblioteket har något att erbjuda som användarna saknar. Tanken att biblioteket är någonting av naturen givet gott och nyttigt faller sig kanske naturlig för bibliotekarier och biblioteksförespråkare, men som bland annat Pawley (2003), Kapitzke (2003b) och Elmborg (2006) argumenterar, måste bibliotek, i likhet med andra samhällsliga institutioner, ses som grundade i den rådande ideologin. Precis som bibliotekarien kan bli marknadens förlängda arm genom att medverka till att förse samhället med effektiv arbetskraft, kan ett förespråkande av biblioteket som en oproblematiserat god institution reproducera ojämlika förhållanden i samhället. Relationen till användarna kan då ses som en asymmetrisk maktrelation som riskerar att verka begränsande snarare än frigörande och demokratiserande.

Avslutande kommentarer

Om den ovanstående diskussionen behandlat det som vi faktiskt fann i vårt analysmaterial vill vi här som avslutning lyfta fram det som vi *inte* fann i någon större omfattning – det som vi i litteraturgenomgången kallade för ett kritiskt perspektiv på informationskompetens.

Även om ett kritiskt förhållningssätt till information nämns i flera texter förklaras där inte in någon större utsträckning vad denna aspekt innebär, och vår analys pekar på att det är andra saker som utgör huvudfokus. Ett konkret uttryck för en kritisk ansats framkommer när det i en av texterna pekas på att det är bibliotekariens roll att lyfta upp brister i användarnas tillvägagångssätt för att på så sätt få dem att reflektera och möjliggöra för dem att inta en kritisk position. Sådan reflektion tycks likna det som bibliotekarier traditionellt sett har ägnat sig åt (Pawley 2003, s. 441). Det kan dock finnas vissa risker med att ”göra varje användare till en bibliotekarie” och på det hela taget fylla informationskompetensbegreppet med alltför disparata inslag; det kan leda till att informationskompetens blir något som saknar fokus (Marcum 2002, s. 20). Även om en sådan risk kan föreligga, menar vi att det med avseende på relationen mellan bibliotekarier och användare, finns en poäng att betona de kritiska inslagen då det skulle kunna leda till att bibliotekariens roll som kvalitetsdomare över dekontextualiserad information luckras upp.

Vi anser att det i detta perspektiv finns en stor potential, och att det, om vi som bibliotekarier vill verka för att öka användarnas möjligheter till demokratiskt deltagande i samhället, är

nödvändigt att uppmärksamma även dessa ifrågasättande aspekter av informationskompetens, att tydliggöra hur ideologiska intressen ligger bakom informationsproduktion.

Att detta kritiska inslag inte förekommit i någon större omfattning är emellertid kanske ingenting att förvånas över. Vår litteraturgenomgång påvisade bristen på just detta perspektiv.

Slutligen: om konflikten mellan frihet och kontroll, mellan det frigörande och det begränsande är oundviklig, såsom Pawley menar, är det i alla fall vår övertygelse att det är viktigt med en medvetenhet om hur olika sätt att tala om informationskompetens får konsekvenser för relationen mellan bibliotekarier och användare. Om än vi inte kan lösa motsättningen så har vi åtminstone genom att reflektera kring frågan lagt grunden för att utveckla en god användarutbildning som i förlängningen kan verka möjliggörande för användarna och bidra till deras deltagande i ett demokratiskt samhälle.

Referenser

Andersen, Jack (2006). The public sphere and discursive activities: information literacy as sociopolitical skills. *Journal of Documentation*, vol. 62, nr. 2, s. 213-228.

Bawden, David (2001). Information and digital literacies: A review of concepts. *Journal of Documentation*, vol. 57, nr. 2, s. 218-259.

Bruce, Christine (1997). *The seven faces of information literacy*. Adelaide: Auslib press.

Case, Donald (2002). *Looking for information: A survey of research on information seeking, needs, and behavior*. San Diego: Academic Press/ Elsevier Science.

Corrall, Sheila (2008). Information literacy strategy development in higher education: An exploratory study. *International Journal of Information Management*, vol. 28, nr 1, s. 26-37.

Elmborg, James (2006). Critical information literacy: implications for instructional practice. *Journal of Academic Librarianship*, vol. 32, nr. 2, s. 192-199.

Fairclough, Norman (1989). *Language and Power*. 2. uppl. Harlow: Longman.

Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, Norman (1995). *Critical discourse analysis*. London: Longman.

Gellerstam, Göran (2001) *Den första uppgiften: Högskolebiblioteket som utbildningsinstitution och lärande miljö*. Stockholm: BIBSAM, Kungl. biblioteket.

Hansson, Birgitta & Rimsten, Olle (2005). *Someone else's job: Måluppfyllelse av 1 kap. §9 högskolelagen avseende studenters informationskompetens*. Örebro: Universitetsbiblioteket, Örebro universitet.

Harré, Rom & Langenhove, Luk van (1999). The dynamics of social episodes. I Harré, Rom & Langenhove, Luk van (red.). *I Positioning theory : moral contexts of intentional action*. Malden, Mass. : Blackwell. S. 1-13.

- Jensen, Mogens (2003) *Reference: interaktion system–användare i amerikanska bibliotekstidskrifter 1988-1998*. Västerås: Mälardalens högskola.
- Kapitzke, Cushla (2003a). Information literacy: A review and post-structural critique. *Australian Journal of Language and Literacy*, vol. 26, nr. 1, s. 53-66.
- Kapitzke, Cushla (2003b). Information literacy: A positivist epistemology and a politics of outformation. *Educational Theory*, vol. 53 (Winter 2003), nr. 1, s. 37-53.
- Lantz, Agneta (1996). Informationskompetens - ett centralt utbildningsmål för den högre utbildningen. Ingår i: Thornell, Liselotte & Lantz, Agneta (red.). *Informationskompetens och Användarutbildning. Proceedings från Nordiska Vetenskapliga Biblioteksförningars Förbunds konferens: Linköping, Sverige, 19-20 november, 1996*. <http://www.ep.liu.se/ea/cis/1997/010/> [2008-05-20].
- Lloyd, Annemarre (2006). Information literacy landscapes: an emerging picture. *Journal of Documentation*, vol. 62, nr. 5, s. 570-583.
- Marcum, James W. (2002). Rethinking information literacy. *Library Quarterly*, vol. 72, nr. 1, s. 1-26.
- Pawley, Christine (2003). Information literacy: A contradictory coupling. *Library Quarterly*, vol. 73, nr. 4, s. 422-452.
- Pilerot, Ola (2003). Information literacy at a distance - collaboration between a university library and two public libraries. *eLiteracy conference 2003*. <http://www.elit-conf.org/elit2003/papers/> [2008-05-22].
- Pilerot, Ola & Hiort af Ornäs, Viktor (2006). Design for information literacy: Towards embedded information literacy education for product design engineering students. *Creating knowledge IV*. <http://www.ck-iv.dk/papers/> [2008-05-22].
- Schmidt, Henrik (2007). Constructive alignment: en tankemodell för undervisning i informationskompetens. *InfoTrend*, vol. 62, nr. 2. <http://www.sfis.nu/site/408/default.aspx> [2008-05-22].
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.